ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 119, Ağustos 2021, s. 189-208

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.52073>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
11.07.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.08.2021

Dr. Öğr. Üyesi Ferudun AY

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı
ayferudun@gmail.com

YENİLEŞME DÖNEMİ EDİPLERİNİN GÖZÜYLE OSMANLI'DA TERCÜME FAALİYETLERİ (1860-1912)

Öz

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başlayan Avrupa medeniyeti kültür etkisine giriş ve gelişme sürecimiz hâlâ devam etmektedir. Bu süreç içinde kurumsal yapılar ve kültürel dokuda da Avrupalılaşma belirtileri görülür. Osmanlı; felsefe, coğrafya, edebiyat ve ilmi eserleri süreç başında Avrupalıların dillerinden okunmaktaydı. Ancak her ferdin ikinci veya üçüncü bir dil öğrenme imkânı bulunmadığından yabancı dildeki eserlerin tercüme edilmesi, daha çok okuyucuya ulaşma amacı yeni bir sahayı da ortaya çıkardı. Özellikle genç araştırmacı ve öğrencilerin Avrupa dillerinde yazılan felsefe, coğrafya, edebiyat ve ilmi eserlere ulaşma ihtiyacı kurumsal veya özel matbaacı teşebbüslerce tercüme edilerek sağlanmıştır. Tercüme eserler, Osmanlı yenileşmesinde önemli bir saha olarak etkin biçimde böylelikle yerini almıştır. Tabii olarak bütün sahada olduğu gibi Türk edebiyatının yenileşmesinde de tercüme eserlerin rehberliği değişimin önderi olur. Böylelikle, hemen hemen bütün edebî türler üzerinde tercümenin büyük etkisi görülür. Türk edebiyatında Tanzimat'la başlayan gelişmeler ve tercüme faaliyetleri birçok yeniliği ve aydın tipini de beraberinde getirir. Çalışmamızda, 1860-1912 dönemi edebî hatırat türündeki kaynaklarda tercüme ve tercüme eserler hakkındaki görüş ve tespitler bulunmaktadır. Türk edebiyatının gelişim sürecinde etkili olan tercüme faaliyetlerine ediplerin bakışı incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk Edebiyatı, Tercüme (Çeviri), Edebî Tercüme, Edebî Hatırat, Edebî Şahsiyet, Yeni Edebiyat

TRANSLATION ACTIVITIES IN THE OTTOMAN EMPIRE THROUGH THE EYES OF THE AUTHORS OF THE MODERNIZATION PERIOD (1860-1912)

Abstract

Our process of entering and developing the cultural influence of European civilization, which started in the last period of the Ottoman Empire, still continues. In this process, signs of Europeanization are seen in institutional structures and cultural texture. Ottoman; Philosophy, geography, literature and scientific works were being read in European languages at the beginning. However, since not every individual has the opportunity to learn a second or third language, the translation of works in foreign languages, the aim of reaching more readers, also revealed a new field. In particular, the need for young researchers and students to access philosophy, geography, literature and scientific works written in European languages was met by translation done by corporate or private printers. Translation works effectively took their place as an important field in the Ottoman renewal. Of course, as in the whole field, in the renewal of Turkish literature, the guidance of translated works becomes the leader of change. Thus, translation has a great impact on almost all literary genres. The developments and translation that started with the Tanzimat in Turkish literature brought many innovations and intellectual types. In our study, there are opinions and findings regarding translation and translated works in the literary memoirs of the 1860-1912 period. The point of view of the literati on the translation activities that are effective in the development process of Turkish literature has been examined.

Keywords: Turkish Literature, Translation, Literary Translation, Literary Memoirs, Literary Personality, New Literature

Osmanlı Yenileşmesi ve Tanzimat Öncesi Tercüme Faaliyetleri

Giriş

Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında üstünlüğünü tekrar elde etme ve hızla dağılmaya giden süreci durdurmak için yenileşme hareketine girmiştir. Yenileşme hareketine yüzyıllardır elde ettiği üstünlüğün sağlayıcısı olarak düşündüğü orduyu yeniden modernize etmekte görür. Avrupa'nın ileri gelen devletleri ile ileri seviyede temaslar başlatılır. Bu düşünceden hareketle 1718-1730 Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya ziyarette bulunur. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin, dokuz ay süren ziyareti neticesinde hemen hemen her alanda konunun yer aldığı raporu dönemin devlet yetkililerine verir ama idrak edilememiş ve değerlendirilmemiştir. Bunlardan biri de şüphesiz ilim, bilim ve kültürel alanda büyük etki yapacak olan tercüme konusunda takınılan tavidir. Örneğin 1726 yılında kurulan *Tercüme Heyeti* elzem olan yenileşmenin kaynağı Batılı eserleri çevirmeyerek kuruluş amacının aksine bir istikamette faaliyetlerine başlar. Kurulan ilk matbaa (1728) Avrupa'nın üstünlüğünü tam manasıyla anlamaya yarayacak eserlerin tercümeleri yerine aksi istikamette eserlerin basımına öncelik verilmiştir. Bkz. (Akyüz, 1995, s. 5-7). Tercüme faaliyetlerinin ilk girişimlerinde yanlış düşünce ve eser tercihleriyle başlanmıştır. Özellikle tercüme yapan kişilerin mutaassıp kesimin tepkisinden çekinerek yaptıkları tercümelerindeki cümle ve ifade değişiklikleri bunun bir göstergesidir. Bkz. (Budak, 2008, s. 39). Tarihi süreç ve olaylara derinlemesine bakıldığında tercüme konusunda tek tarafa mesuliyet ve kabahati yüklemekte haksızlıktır. Sultan III. Ahmet'in desteğini alan Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Avrupa'nın sanat, kültür, mimari ve yeterli olmasa da bilim sahasında alan açmak amacıyla tercüme heyetleri oluşturur ve matbaa

için gerekli imkânların önü açılır. Ancak daimi tercüme heyeti kurmayarak her eser için ayrı heyet kurarak kurumsal bir kimlik ve anlayışı oluşturamaması ve bu işlerle iştigal olan kişilerin asli görevlerini ikinci plana iterek zevk ve sefaya dalmış olmaları gayretleri akamete uğratar. Bkz. (Kayaoğlu, 1998, s. 30-31). Ahmet Hamdi Tanpınar, tercüme konusunda Lale Devri'nde başlayan faaliyetlerin ve kurulan heyetlerin geçen zamana oranla çok yol alamamasının gençlerimizi ihtiyaçları olan eserleri Avrupalıların dillerinden okumak zorunda bıraktığını vurgular. Bu çabanın ise Avrupalı gençler karşısında bizim gençlerimizi geride kalmaya iten sebep olarak görür. Gençlerimizin, irfan öğrenmek için yabancı dile harcadıkları çabayı, Avrupalı gençlerin farklı alanlara harcadığı tespitinde bulunur. Bu durumun ecdadımızca da yapıldığını, Acem ve Arap kültürünü dilimize aktarma yerine onların kültürüne gitmeyi; medrese eğitimlerini lisan eğitime dönüştürerek neredeyse bu sebepten Türkçe 'de bulunan, Arap ve Acem şair, tarihçi ve mutasavvıfların yer aldığı elli cilt eserin olmamasından yakınmaktadır. Acem ve Arap kültürüne bağlı kalmak olarak gördüğü bu gayrete rağmen de kültürü halka indiremediğimiz görüşünü aktarır. “Bir cemiyet için en lüzumlu şey olan tecanüsü kaybettik” Bkz. (Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, 2005, s. 79). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tercüme üzerine eleştiri ve tespitine, Hilmi Ziya Ülken, *Osmanlılar Devrinde Tercüme* başlıklı yazısında medeniyet temelinde yorum getirir. Eski medeniyetler ile irtibatını kesen Osmanlı Devletinin, bu boşluğu ifrat derecede şerhler, haşiyeler ve taklitler ile yerini doldurduğunu düşünür. Yunan ve Latin eserlere kapatılan tercüme âleminin, bütün fikir ve faaliyetleri medreselere ait olan skolastik bilgiler ile donatmasına bağlar. O dönemde nakli ilimlere teslim edilen devlete adam yetiştiren okulların fikir uyusukluğu ile donatıldığına ve durumuna dikkat çeken *Sakallızade*'nin eseri *Tertib-ül-ulûm*'unda bahsettiklerine kulak tıkanmasına; *Kâtip Çelebi*'nin *Mizan-ül-bak*'ta skolastik zihniyetin zayıflığına dikkat çekmesine rağmen dini devlete alet eden düşüncenin hâkim olmasına bağlar. Bkz. (Ülken, 2020, s. 231). Orhan Okay, tercüme faaliyetlerinin önemine farklı bir yorum getirir. Toplumlar arasında paylaşılan bilgi ve kültür gelişimin temel dinamiği olarak görür. Bu dinamiğin taşıyıcısı şüphesiz tercüme eserlerdir. Eski Yunan medeniyetinde, Rönesans'a kadar olan Dünya'yı ve toplumları etkileyen değişimlerin temelinde tercümenin etkisinin büyük olduğunu görmektedir. Bkz. (Okay, 2010).

Osmanlı Devleti bu değişimi sağlayacak tercümeleri tek bir yöne kanalize ettiği düşüncesi ağırlıktadır. Hilmi Ziya Ülken, tercüme faaliyetlerinin istikametini göstermek için birçok kişi ve eser tercümesi örneği verdikten sonra Avrupalılaşıma yolunda çalışmalar yoğunlaştığı dönemde, ilim ve felsefeden tercümeler yapıldıkça, aksine Arap ve Acem eserlerinden tercümelerin çoğaldığını ancak, bu tercümelerin edebiyat şaheserleri, büyük ilim ve felsefi eserler olmadığını, eski alışkanlıkların daha iştahla nüksederek fıkıh, kelam, tefsir ve menkıbe ile sınırlı tercümeler olmasını eleştirir. Bkz. (Ülken, 2020, s. 232-242). Tercüme faaliyetleri konusunda bu görüşü destekler minvalde, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca Batı'nın kültür ve ilmine kapalı kalmak olarak gören Dündar Akunal, Osmanlı toplumunu Avrupa'dan habersiz inzivaya çekilmiş olarak görür. Bkz. (Akunal, 1985, s. 452). 18. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devlet'i ve toplum hayatını ilgilendiren bütün dinamiklerde Avrupa'nın etkisi neredeyse yok denecek kadar azdır. İslam kültürünün etkisi, Avrupa karşısında sağlanan savaş ve birçok alandaki üstünlük kültürel, siyasal ve askeri alanlarda etkileşim ihtiyacına gerek duymamaya en büyük nedendir. Avrupa'nın üstünlüğü her alanda kendini göstermiş olması Osmanlı devletinin kayıtsız kaldığı gelişmiş medeniyeti tanımaya zorunlu olarak itmiştir. Devlet eliyle bu değişim isteği başlatılmıştır. Artık Avrupa'ya daha sık elçiler gönderilmeye ve her konuda temaslar başlar; aranan çareler için raporlar ve çözüm reçeteleri yazılır. 18. Yüzyıla kadar bu etkileşim ve iletişimlerin köklü bir çare getirmediği anlaşılmıştır. Daha köklü değişimlere yönelmiştir. Avrupalı gibi askeri yapılanmalar, okullar, kurumlar ve devlet yönetimi kademeleri kendini göstermeye başlar. Avrupa tarzında müesseselerin açılması artık Osmanlı Devlet'inde Batı

kültürü için fiili olarak şekillenmeye başlaması demektir. 3 Kasım 1839 yılında *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* diye adlandırılan fermanın ilan edilmesiyle Batılılaşma diğer adıyla yenileşme yeni bir resmi boyut kazanır. Tercüme faaliyetleri artık Sultan'ın fermanı ve devlet eliyle güvence altında ilerleme kaydedecek zemine sahip olur. İlk olarak *Encümen-i Daniş* adıyla Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu beyannamenin *Takvim-i Vakâyi*'de yayınlanmasından sonra Padişah Abdülmecid'inde bizzat katıldığı bir törenle 18 Temmuz 1851 yılında Divanyolu'ndaki *Darü'l Maarif* binasında kurum açılır. Okullarda müfredat ile eğitim verecek başta üniversitelerde okutulmak için kitap hazırlamak için kurulan bu kurumu *Tophane Müşirliği Kalemi ve Bâb-ı Âlî*'deki tercüme odası açılarak takip eder. Bu vesile ile tercüme eserlerin hızla çoğalması Batı kültürünün hızla Osmanlı toplum ve edebiyatına girmesine büyük katkı sağlamıştır. Batı medeniyetine açılan kurumlar olarak tercüme faaliyetlerinin önceliğinde *Bâbîâli Tercüme Odası*, *Mektubi-i Hariciyye Kalemi ile Tahrirat-ı Hariciyye Kalemi* iç ve dış yazışmaları yürütmek; *Matbuat-ı Ecnebiyye Kalemi* ise yabancı basında çıkan olumsuz haberleri ve algı amaçlı yazılanları tekzip etmek, yabancı basını Osmanlı Devleti ve siyaseti hakkında bilgilendirmek görevidir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukukla ilgili anlaşmazlıkları ve vatandaşlarını ilgilendiren konularda rehberlik edecek fikir veren *Bâbîâli İstişare Odası* gibi önemli birimlerin tercüme faaliyetlerinde yer alan dış temsilciliklere sahip iyi örgütlenmiş yapıları görmektediriz (Tanpınar, 2008).

Tanzimat Edebiyatı ve Sonrası Tercüme Faaliyetleri

Çağdaşlaşma ve Avrupa medeniyetinin seviyesinde bir güce kavuşma hareketinin bütünlük içinde mümkün olduğunu anlayan hükümdar ve devlet adamları gibi Tanzimat devri yazarları da mevcut edebiyat ve eski edebiyatın kalıplarıyla toplumu eğiterek istenilecek seviyeye çıkaramayacakları kanaatine varırlar. Medeniyet değişiminin bir zihniyet değişimi olduğunu, değişimin ise eğitimle olacağını kavrayan yazarlar, sorunlu olarak gördükleri eğitim meselesine eğilirler. Öncelikle değişimin can suyu olack olan batılı bilgilerin Osmanlı Devleti topraklarına girmesi için fikir birliği oluşur. Edebiyatı, Tanzimat ilanına kadar dağınık ve devlet eliyle yürütülen zihniyet değişimi bu minvalde görülür. Edebiyatçılar tarafından da teşhisi konulan ve çaresi bulunan değişim farklı zemin ve kuruluşlar ile yenileşmede yerini almaya başlar. Bunların başında hiç şüphesiz öncelik bilgiyi getirecek olan eserlerin tercümesi gelir. Devamında tercüme edilen eserlerin basımı ve daha çok kitleye okuma imkânı vermektir.

Avrupa edebiyatının büyüklüğü kabul edilir olmakla birlikte, doğru faydalanmak gerektiği de vurgulanır. Bu ise Avrupalı dilleri öğrenmekle olmayacak kadar mühim bir meseledir. Öncelikle tercüme ve sonrasında telifi Türk milletine ait olan Avrupalı edebî türlerin bizlerin kültür, dil ve düşüncesinde yazmak fikri yerini almaya başlar. Bu düşünceye iten en önemli sebep ve eleştirilerin başında tercümelerin Avrupa'nın faydasını almaktan çok onlar gibi düşünmeye ve hareket etmeye meylettiği fikrinden kaynaklıdır. Bkz. (Yılmaz, 2002, s. 31). Tercüme edilen eserler geldiği toplum ve yapının dilini ve kültürünü de beraberinde getirmektedir. Tercümelerin zihniyet ve kültür değişimi arasındaki münasebetini elbette göz ardı edilemez. Bir kültürün tek başına ve başka kültürler ile alışveriş yapmadan gelişmesini hiçbirimiz savunmayız ancak, başka kültürlerle vermeden daima alan ve aldığı kültürü tek besleyici kaynak olarak görüp telifini üretmeyen kültürlerinde büyümekten çok yok olma yoluna girdiği tarihi gerçekliktir. Tercüme eserlerin beraberinde gelen kültürel yozlaşma eleştirisi uzun yıllar süren ve ilk sırada gelen tartışmadır. Bkz. (Enginün, Mukayeseli Edebiyat, 1999, s. 68). Bu tartışma minvalindeki konu ile ilişkili olarak Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimat'tan Sonra Garp Tercümeleri* başlıklı yazısında batıdan yalnız teknik içerikli eserlerin alınmayıp, hedeflenen ve öngörülen zihniyet değişiminin sağlanması için sanat, felsefe ve ilim etrafında tercümelerin yapılmasıyla mümkün olduğu görüşündedir. Bu minvalde çok tartışma ve yazıların olması zaruriyetin en açık göstergesi ve delili olarak süreçte yerini aldığı görüşündedir. Bkz. (Ülken, 2020, s. 243). 1839-

1860 yılına kadar süren Batılılaşma sürecindeki tercüme faaliyetleri bütün süren bu tartışmalar gölgesinde devam ede dursun, tercüme çalışmaları devlet kurumlarından toplumsal kurumlara tesir etmeye başladığı görülmektedir. 1860'tan sonra kültür alanına da yansımaya başlar. 1830'dan itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, *Tercüme Odası*'nın tesiriyle oluşan yeni aydın tipi, yabancı okullarda okuyup yetişenler; Encümen-i Dâniş gibi kurumlar ile yenileşmede düzenleyici bir rol almış olsa da istenilen değişim, 1860'lar sonrası örnekleriyle hız kazandığı görülmektedir. Bkz. (Akbayar, 1985, s. 447-448).

Tanzimat ile sistematik olarak yenileşme kültürümüze tesir eden yenilikler öncelikle Fransız *Romantik* yazarların eserlerini okuyan Osmanlı aydını ve yabancı okullarda dil öğrenen yeni nesil, etkilendikleri ve beğendikleri kitapları tercüme etmeye başlar. Küçük eserlerin tercümesi ile başlayan bu değişim meşgalesi, beraberinde tercüme yanlışları ve büyük eserler ile iştiğal olmamıza bir süre engel olduğu da görülmektedir. Bkz. (Enginün, Mukayeseli Edebiyat, 1999, s. 68). Bütün bu süreçle beraber tercüme eserler arttıkça, Avrupa ile temasımızdaki ikiliği de beraberinde getirmiştir. Bu ikiliğin *Garp* ve *Şark* edebiyatı tercümeleri üzerinden mücadeleye dönüştüğünü görmekteyiz. Biri diğerine Avrupa kültürü ve diline özentilikle itham ederken, diğeri ise *Arap* ve *Acem* lisanına Türkçe'nin anlaşılabilir söz, terkip, tamlamalara boğdurulduğu ve yok etmekle suçlamıştır. Padişah III. Ahmed döneminde kurulan ve Avrupa eserlerin tercümeleri başladıktan sonra fikir tarihimizdeki tartışma neredeyse bu minvalde veya benzer suçlamalar ile Cumhuriyet dönemi edebiyatını da içinde alacak kadar devam ettiğini gözlemlemekteyiz. Bkz. (Ülken, 2020, s. 243). Bütün tartışmalar içinde Batı'nın tesiri ile modern edebiyatın doğuşu, 1860 yılına gelindiğinde Fransız edebiyatına gösterilen ilgi ve talep; görev aşkıyla yazan yazarların zıt veya aynı safta olmalarına rağmen yer yer birbiriyle çatışmalarına rağmen durmaksızın ilerler. *Tanzimat Fermanı*'nın ilanı ile başlayan yenileşme, *Osmanlı Rönessanı*'ı gibi coşkuyla karşılanmış ve gelecekte farklı argümanlarla ortaya çıkan dirençlere rağmen tercüme faaliyetlerinin büyümesini, edebiyat ve kültür sahasında topluma tesirini durdurmaz. Tartışmalar ev muhalif çıkışlar daha çok ilgi çekici hale getirir. Gülmete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları* adlı eserinde aktardığı yazısında Batılı yani Fransız edebiyatından beslenme gerekçemizi “Yenilik kaynağı olarak “yabancı”ya gidiş, edebiyatta yaygın bir yoldur. Goethe edebiyatta başka geleneklere açılım fikrinin şiddetle bir savunucusudur: “Kuruyan ulusal edebiyatlara yabancı hayat verir” der ve şunu ekler: “Her edebiyat, eğer yabancı bir katkı olmazsa kendisinden sıkılır.” cümlesiyle açıklar. (Yuva, 2011, s. 22). Avrupa edebiyatından etkilenme ve faydalanma isteği ile tercüme eserler, beraberinde yeni bir tartışma olan modern dünyanın bilgisini karşılayacak lisan zenginliğimizin olup olmadığı tartışmasına dönüşür. Osmanlı lisanının karşılaştığı yeni edebî lisan karşısında yeterli olup olmadığı tartışmasına Namık Kemal'de katılır ve bu konu hakkındaki düşüncesi: “Öyle taş kovuğunda yetişen incirler gibi öyle kendi kendine kemal bulmazdı. Lisanı zenginleştirip geliştiren yazarlar ve düşünürlerdir.” (Yılmaz, 2002, s. 32). sözüyle tercüme edilen eserlerin lisanımız ve yazarlarımızca yorumlanıp geliştirilmesine dikkat çeker.

Tercüme eserlerin çoğalmasıyla Türkçe'ye yeni bir ifade biçimi kazandırma gayreti Tanzimat edebiyatçılarımızda ağırlıklı bir fikir olarak göze çarpmaktadır. Avrupa'dan tercüme edilecek eserlerin ne şekilde ve nasıl seçileceği tartışması başka ağırlıklı konu olarak karşımıza çıkar. Böylelikle 1860 sonrası kendilerinden önce ve zamanlarında tercüme edilen eserleri ele alarak, sistemli bir tercüme faaliyetine gidecek yolu, yöntemi ve seçilecek eserler konusu hakkında eleştirilerin yapıldığını ilk defa Tanzimat edebiyatı yazarlarından duymaya başlarız. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat edebiyatıyla başlayan yoğunluklu edebî tercüme üzerine yapılan görüşlere farklı bir yorum getirir. Hakiki münevver olarak gördüğü yazarlarımızın dil zenginliği arasındaki farklılıklarını manalı görür, geleceği temin edecek bir doyumda tercüme faaliyeti ve müstakil bir kültürün oluşamamasına dikkat çeker. Münevverlerimiz Almanca, Fransızca ve

İngilizce bilmesi ile ayırt ettiğimizi, bu nedenle aynı eseri farklı tefrikalarıyla okumak zorunda bırakıldığımız doğal sonucu mevcut kitap azlığı olduğu için fikir meselesiyle alakadar olunmadığını düşünmektedir. Bkz. (Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, 2005, s. 80).

Tanzimat edebiyatı dönemiyle Türk edebiyatının kendine yön bulma ve tanıma çabası sonraki dönemlerde daha da artarak birçok eksikliğin tespiti ve yapılacak yeniliklerin neler olması gerektiği fikir zenginliğini beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Yenileşme hareketi olarak batılı şekliyle üniversitelerin açılması kararıyla *Darülfünun* kurulmuştur. Bu kurulan üniversitelerin ihtiyacı olan kitapları hazırlamak için *Encümen-i Daniş*'in kurulması (1962) bunu izler. Yanı sıra halkın anlayacağı ilmi yaymak için *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin (1863) kurulması ve devamında batı dillerinden eser tercümelerinin çoğalması özellikle de Fransızca'dan tercüme eserleri göze çarpar. Bkz. (Enginün, Mukayeseli Edebiyat, 1999, s. 69). Batı'dan yapılan ilk edebî tercüme olan Münif Paşa'nın Fransızca'dan tercüme ettiği *Muhaverât-ı Hikemiyye* (1859) ilk adım edebî eserdir. Bu eser hakkında Ahmet Hamdi Tanpınar "*Münif Paşa, Tanzimat hareketinin, tercüme yolu ile ahlak prensiplerini münakaşaya koyan adamdır denilebilir.*" demektedir. (Enginün, Mukayeseli Edebiyat, 1999, s. 69). Ahmet Hamdi Tanpınar, edebî sahadaki yenilerin bu şahsiyet hakkında fazla bahsetmemesini Münif Paşa'nın 1864 sonrası siyasi hareketlere uzak durma olarak görür. Ancak buna rağmen Ebüzziya Tevfik'in kendi neslinin yenilik ve tercüme faaliyetlerinde ona borçlu olduğunu da unutmadığını aktarır. Bkz. (Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 2008, s. 170-172). Münif Paşa'nın tercüme eserindeki ön sözü bir nevi Tanzimat edebiyatı ve devrin edebiyatçılarının ortak görüşünü ifade eder. Bizde bilinmeyen edebî türlerin tanıtılması ve müsamahalı bir gözle batı edebiyatına bakmamızı sağlayan yeni edebiyatın mukaddimesi gibidir. Bkz. (Okay, 2010, s. 88).

İlk edebî çeviri Batı'nın edebî türlerini gittikçe çoğalarak Türkçeye çevrilmeye yol açtığını da görmekteyiz. Çünkü ilk edebî tercümelerde önceliği edebî değer değil, hikmetin ön planda tutulduğu Yusuf Kâmil Paşa'nın Tercüme-i *Telemak* gibi eserlerinde Avrupa'nın derinliğini taşıyan edebiyatı hakkında bilgi ve yeni fikir açtığı tartışması yapılır. Bu eleştirilere rağmen neden bu kadar çok basıldığına bakıldığında döneminde ilkler içinde olması ve ilginin seçiciliğinin olmadığı bir dönem içinde popülerliğini kazanmış olduğu kanaati ağırlıktadır. Bkz. (Okay, 2010, s. 99). Ancak unutulmamalıdır ki bu dönemdeki tercüme edebiyatının ilerleyişi nesir için gelecekte roman dilinin oluşmasında yol açmıştır. Ayrıca, Şinasi'nin Tercüme-i *Manzume*'si (1859) daha sonra çeviri alanında birçok girişime de öncülük edecektir. Bütün bu fikir zemini üzerine ilk olarak tercüme edilen edebî eserlere bakıldığında Yusuf Kâmil Paşa'nın 1862'de tercümesiyle yayımlanan Fenelon'un *Telemak*'ı düz yazıda da ilktir. Devamında çeviri hareketi hemen tümüyle devletin desteğinin dışında gelişir. Bu gelişmede gazetenin yaygınlaşması, okuryazar oranı artışı ve siyasi olarak gençlerin birçok konudan haberdar olmak için okuma-öğrenme isteğinin önemli rolü vardır. Bu atmosferde ikinci roman çevirisi saydığımız Victor Hugo'nun *Sefiller*'i (1862) *Mağdurîn Hikâyesi* adıyla *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te tefrika edilir. Bkz. (Kudret, 2004, s. 12-15) Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* (1864) vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi tarafından *Hikâye-i Robenson* adıyla ve Arapça'dan çevrilmiştir. Teodor Kasap'ın (1871) *Monte Cristo* çevirisi, 1872'de Mahmud Nedim'in *Guliver Seyahatnamesi* ve Emin Sıddık'ın *Pol ile Virjini* çevirisi tercüme edebî eserler serisini izler. Genel anlamda bakıldığında Tanzimat edebiyatı ilk döneminde tercüme edilen eserlerde eğitim odaklı eserlerin seçilmesi ağırlıktadır. Tanzimat edebiyatı tercümelerinin bir diğer etkisi Romantik edebiyatın aşklarının anlatıldığı eserlerin ağırlığı ve etkisinde yapılan edebî çalışmalarda görülmektedir. Yenileşme döneminde tercüme tiyatro eserlere yoğun bir ilginin olduğu dikkati çeker. Osmanlı'da yaygınlaşan tiyatro türü Avrupalı *Moliere*, *Chateaubriand*, *Victor Elugo*, *Schiller*, *Shakespeare* gibi tiyatroların tercümesinin talep görmesinin sebeplerindendir. Bkz. (Akbayar, 1985, s. 448). Yenileşme döneminde bir diğer tercüme edilen

tür şiirdir. Tanzimat edebiyatında tercüme şiirlere bakıldığında eski ve yeni tartışması içinde en yoğun çevrenin olduğu edebî tür olduğunu görmekteyiz. Tanzimat edebiyatı şiir tercümesi olarak *Şinasi Tercüme-i Manzume- Rasin(Racine)*, *Lamartin*, *Lafonten*, *Gilbert*, *Fenelon*, *Chinaçi*; Erdem Pertev Paşa *Victor Hugo'nun Tıf-ı Naim*; Sadullah Paşa'nın *Lamertinden Glö'ü* bunların önde geleni olarak bilinenlerdir. Bkz. (Enginün, 2011, s.73-83).

Tanzimat fermanı ilanı sonrası, edebiyatımızdaki tercüme eserler hakkında bir tasnif yapan İnci Enginün *Tanzimat Sonrası Çeviriler* başlıklı yazısında şöyle sıralar:

“1- *Biraz tesadüfî gazete haberlerinin çevrilmesi.* 2- *Okulların ihtiyacı olan kitap ve makalelerin çevrilmesi.*

3- *Bir zihniyet değişikliğini hatırlamak amacıyla seçile Aydınlik Devri filozofları ve edebiyatçılarından irade ve akli ön pilanda tutan parçalar.*

4- *Devrin yaygın edebiyat akımı Romantizme bağlı eserler. Bunların bir kısmını öğrencilerin çevirmiş olması dikkati çekmektedir.*

Çevirilerden bir kısmı da ülkemizde zaten var olan edebiyat geleneğini teyit etmek amacını taşır.” (Enginün, Mukayeseli Edebiyat, 1999, s. 73).

İnci Enginün, tercümelerin bu dönemde eskiye nazaran daha rahat yabancı eser okuma alışkanlığının gün yüzüne çıkarak gerçekleşmiş olmasını, eserler doğrudan ulaşamayan edebiyat meraklılarının üzerindeki kuvvetli etkiyi hissettirdiğini düşünmektedir. Tercüme eser okuma moda kültürü ve geleneksel hikâye kültürünün birleşmesiyle de yeni bir eğitici araçta bulmuş olduklarını ve bu sayede geniş okura ulaştıklarını vurgular. Bkz. (Enginün, Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923), 2007, s. 152-153).

Tanzimat edebiyatı sonrası tercüme faaliyetine ilginin sebepleri başında batı merakı, gerekse nesir türü eserlerin azlığı bunda çok etkili olur. Tanzimat edebiyatı ile birlikte tercümenin artışı, tercüme edilen eserlerin niteliği ve konu bakımından faydalı olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirir. Batılılaşma yolunda tercümenin çoğalması önem arz etmiş olsa da tercüme edilen eserin yazarı ve içeriği konusunda seçiciliğin bu dönemde pek dikkate alınmadığı görüşü belirtilmektedir. Tercüme romanların büyük çoğunluğu Fransız edebiyatı ektisinden olsa gerek ülkelerinde ikinci sınıf olarak görülen yazarların eserlerinden oluşmakla birlikte,¹ döneminde büyük beğeni toplamış Avrupalı nitelikli yazarların eserlerinden de oluşmaktadır.² Başlıcaları:

“*Lamartine'den Graziella 1879'da, Jöneviev (Genevieve) 1888'de, Rafael 1892'de, başka bir çevirisi de 1896'da; Emile Zola'dan Terez Raken (Therese Raquin) 1890'da, Nana 1911 'de; Alphonse Daudet'den Genç Fremon ve Büyük Risler 1894'te, Safo 1919'da, Taraskonlu Tartaren 1920'de; Prosper Merimee'den Karmen 1899'da; Guy de Maupassant'dan Güzel Dost 1910'da, Bir Hayat 1910'da, Ölüm Kadar Metin 1910'da; Alfred de Musset'den Frederik ile Bernöre 1892'de; Andre Theuriet'den Hüsn ü Ân 1894'te; Paul Bour- get'den Sevdayı Hakiki 1893'te, Mavi Düşes 1899'da, Bir Kadının Yalanları 1901 'de; Marcel Prevost'dan Juliet'in İzdivacı 1897'de, Kadın Mektupları 1895'te; Alexandre Dumas Pere'den Kadınlar Muharebesi 1881 'de, Fransuva Piko 1885'te; Alexandre DumasFils'den Bir Kadının Hikâyesi 1881'de, La Dam o Kamelya (Kamelyalı Kadın) 1880'de, Sezarın 1885'te, Pierre Loti'- den Madam Krizantem 1903'te; Turgenyev'den Buhar 1903'te; İzlanda Balıkçıları 1903, Lermantov'dan İblis 1890'da; Tolstoy'dan İlyas Yahut Hakikat-i Gina 1891'de, Familya*

¹ “Pierre Zaccone, Ponson de Terail, Emil Gaboriaux, Emil Richebourg, Xavier de Montepin, Jules Mary, Pierre de Courcelle, Eugene Sue, Georges Ohnet, Octave Feuillet, Hector Malot, Paul de Kock gibi.” (Akbayar, 1985, s. 449).

² “Victor Hugo, Paul Bourget, Alphonse Daudet, Andre Theuriet, Lamartine, Alfred de Musset, Prosper ' Merimee, Emile Zola, Guy de Maupassant, Pierre Loti, Marcel Prevost gibi.” (Akbayar, 1985, s. 449)

Saadeti 1891'de, aynı yapıtın bir başka çevirisi Bir İzdivacın Romanı adıyla 1910'da, Anna Karenina 1912'de, Hacı Murad 1913'te ve Maksim Gorki'den Ana 191 l'de" çevrilmiştir. (Akbayar, 1985, s. 449).

Tanzimat edebiyatı ile başlayan edebî tercümeler içinde öne çıkanlara bakıldığında Fransız diline ait tercümeleriyle ve mürteciliğiyle bilinen Beşir Fuad'ın Emile Otto'dan yaptığı gramer ve tercüme kitapları *Almanca Muallimi* ve *İngilizce Muallimi* eserleri ile gençlerin Batı edebiyatına ilgisini çekmiştir. Türkçülük fikrini yeşertenlerden Şemseddin Sami'nin Fransızca'dan Türkçeye lügati muadilleri arasından ayıran özelliğidir. Tercüme faaliyetleri bir süre duraksar gibi olsa da Meşrutiyet devrinde tekrar canlanır. Bunda mekteplerin ıslahı münasebetinin etkisi büyüktür. Avrupa edebiyatını nakletmek kuvvetli bir ihtiyaç olarak görülür. Çoğunluğu Fransızca'dan olan eserler tercüme edilir. Rus romanlarının da tesirini artırdığı dönem olarak ilgi ve alakanın uyanış yılları Meşrutiyet sonrası eskiye nazaran daha da artış göstermektedir. Bkz. (Ülken, 2020, s. 252-255).

Yenileşme hareketleriyle birlikte başlayana dağınık ve tesadüfi ilerleyen tercüme faaliyetlerine bu konu hakkında çoğunlukla aynı fikir üzerinden eleştiriler yapıldığını görmekteyiz. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat edebiyatı ve sonrası tercüme faaliyetlerinin bu durumunu teker teker beslenmeyi, başkasının bahçesinden sarkmış meyveyi yemeye benzetir. Dilimize doğru tercüme edilemeyen eserlerin kültür, edebiyat ve dilimize verdiği ve vereceği sakıncalara dikkat çeker. Aynı hataların yeni tercüme eserlerde de devam ettiği düşüncesindedir. Tatmin edici kültürümüzün gelişmemesi ve dilimizin fakir kalmasının başlıca sebebi olarak tercüme yokluğunu görür. Türk irfanı oluşturmak için tercüme edilmiş kitaplar zenginliğine dikkatleri çeker. Tercüme ve yenileşme ilişkisinde önemle vurguladıkları ve tespitlerinin bir program ve ciddi bir külfet ile olacağını, böylelikle geleceğimizi tehdit eden müşkül durumdan kurtulacağımızı savunur. Bkz. (Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, 2005, s. 80). Aynı minvalde Hilmi Ziya Ülken'de tercüme eserlerin Batılılaşma yolundaki çalışmalarını yukarıda sıralanan tespitlere dayandırarak yetersiz, eksik ve zayıf görmektedir. Tercüme alanında araştırma yapan düşünürler gibi ağırlıklı olan fikir minvalinde tercüme faaliyetlerini dağınık ve tesadüfî görür. Tercüme faaliyetlerinin yenileşme dönemi başında gelişmek için Batılılaşma hareketi içinde bulunmasına rağmen yapılan çalışmalara bakarak belli olmayan bir fikir ile ortaya çıktığı tespitini savunur. Böylelikle tercümenin gayesine dikkat çekmektedir. Sayı olarak eksik olmamakla birlikte prensip eksikliği görmektedir. Dağınık ve gelişmiş güzel tercümelerin Avrupalı medeniyetini nakletmekteki noksanlıklarına dikkat çeker. Tercüme işini beş büyük zümre halinde edebiyat, felsefe, klasikler, ihtisas bilgileri ve popüler eserler halinde ayrı üslup ve tarzda tercüme etmeleri için çözümler önerir. Bkz. (Ülken, 2020, s. 259-261).

Edebî Hatıralarda Tercüme Üzerine Görüşler ve Tartışmaları

Tanzimat edebiyatı ilk dönem yazarlarından **Ahmet Midhat Efendi**, batılılaşma taraftarı ve toplumun eğitilmesinde tercüme eserlerin önemine inanlardandır. Bu inançla kendisi de bilim çalışması konusunda John W. Draper'in kaleme aldığı eserinin tenkitli ve ilaveli tercümesini yapar. *Nizâ-ı İlm ü Dîn* (John W. Draper'in *History of the Conflict between Religion and Science* adlı eserinin Fransızca'sından *Les de la Science et la religion*'dan yaptığı küçük boy dört ciltlik tercümesini yayınlar. (1895-1900). Ahmed Midhat Efendi bu tercümesinde, yaptığı açıklama ve tenkitlerinden dolayı esere *İslâm ve Ulûm* adını verir. Tercüme eserlere önem veren Ahmet Midhat Efendi, *Menfa* adlı edebî hatıratında bunu konu edinir. Rusçuk'a çağrıldığı dönemi aktarırken tercüme ve okunacak eserlerin yetersizliğine değinir. "*Hattâ o zaman bana bir zevce-i müştak kadar tatlı olan ilk telif (ki Hukuk-i Mîlel tercümesiyle bir de coğrafya kitabından ibaret idi) dahi, derhal nazarımdan düşüp ve mevsim-i zemheri olduğu halde şiddet-i şitâ dahi nazarımda hiç bir tesir gösteremeyip hemen kalktım Rusçuk'a geldim. Geldim değil,*

can attım.” (Efendi, 2002, s. 21). Mütercimlik görevi verilen Ahmet Midhat Efendi, kendisinin tercüme ile alakalı takdir görmesine değindiği hatıratında tercüme edilen eserlerden bahseder. Bkz. (Efendi, 2002, s. 27-28). “Bu sabah telif ve tercümeyle dair işittiğim kelimecikler o hissi tekrar gıcıkladığı için zillette sebât hususundaki inadımı mağlûbolmuş gördüm. Derhal- Zor Nikâh'ını tercümeyle başlayacağımı vaad ettim ve başladım.” (Efendi, 2002, s. 28). “Şurasının tercüme ve tahvili mümkün mi dür? Mümkünse yap bakalım” diye beni tahriş eder.” (Efendi, 2002, s. 41). Yaptığı tercüme eksikliklerine dikkat çekerek tercümede asıl olanın Avrupa'nın sanat ve muharrirlerini anlamaya çalışmanın esas olduğu vurgusunu yapar. Bu hatıratının devamında Maarif-i Umumiye Nezâret-i Çelilesi tarafından sıbyan mekteplerinin ihtiyacını karşılamak için tercüme çalışmaları için yapılan ilanlardan bahseder. Bkz. (Efendi, 2002, s. 41-42). Arapça tercüme sahasında Şeyh Abdullah Efendi'den bahsettiği hatıratında aynı anda okuyup tercüme etme zanaatına sahip olan meziyetlerden bahseder. Bkz. (Efendi, 2002, s. 93). Menfa(sürgün) edilerek gönderildiği Rodos'ta talim ve terbiyeye dair ahaliye Arabi'den Fârisi'den verdiği dersler döneminde Frenkleri dahi hayrette bırakan Fransızca okuyan Şükrü ve Ethem Efendi gibi tercüme alanında iyi yetişmiş kişilerin varlığından bahseder. Bkz. (Efendi, 2002, s. 118).

Abdülhak Hamid Tarhan, hatıratında, tercüme ile tanışıklığını, Namık Kemal'in Erzurum'a gönderildiği halde Avrupa'ya kaçtığı dönemde Tahran'a gitmeden evvel İstanbul'da iken *Tasvir-i Efkar*'da Şinasi Efendi ile Namık Kemal, bu iki büyük adam hakkındaki malumatları sıklıkla okuduğu dönemi anlatır. Şinasi kalemi ile Türkçe'ye nakledilen tercümeleri *Tasvir-i Efkar* gazetesinde okuduğunu ve pek mütehasıs olduğundan bahseder. Bkz. (Tarhan, 2013, s. 85). Bir başka tercüme eseri olarak döneminde tiyatro türü eserlerin tercümesinin yoğunluğuna ve Ahmet Vefik Paşa'nın bu konudaki ilgisini aktarır. Bkz. (Tarhan, 2013, s. 91). Mizancı Murat Bey'in birikiminden istifade edildiğini; Rus lisanı ve edebiyatına hâkimiyetini “*zaten şayan-ı hürmet ve milel-i şâire üdebâ ve şuarâsının*” ifadeleriyle, yazarın eserlerini de tercüme ederek büyük bir marifet sergilediğine dikkat çeker. Bkz. (Tarhan, 2013, s. 101).

Abdülhak Hamid Tarhan, devrin yenileşme hareketi girişimi neticesinde kurulan *Tercüme Odası*'ndaki şahit olduklarından ve çıkarımlarından da bahseder. “*Namık Kemal, hüsn-i hatt meraklılarını istihfafta ihmal etmezse de, kendi yazısı gayet güzeldi ve eminim ki, Tercüme Odası'nda iken Arifi Bey'den bu hususta teşvik görmüştür. Hem ne hacet, Namık Kemal de benim yazıma itiraz ederdi. Hatta mektuplarının birisinde “yazın okunamıyor, sen adını yazmayı da bilmiyorsun, senin ismin Halimid değil Hâmid'dir. Benden haber al da ona göre imzanı koy” demişti.*” (Tarhan, 2013, s. 120) Kendisinin “*Küçük Melek*” namıyla bilinen yazıyı tercüme ederek, Kontes Cottenham'a gönderilmek üzere Rüstem Paşa'ya verdiği ilk defa yapılan İngilizceye tercüme edilen eserden bahseder. Eserin Türkçe olan nüshasının *Gayret* gazetesinde neşredildiği bilgisini aktarır. Eserin içeriği hakkında da eleştirel bir yorum yapar. Bkz. (Tarhan, 2013, s. 226)

Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* adlı edebî hatırat eserinde tercüme faaliyetlerine değinir. Tercüme yapılırken üslup ve konu olarak aslına sadık kalınarak yapılmasını savunmuştur. Bkz. (Huyugüzel, Halit Ziya Uşaklıgil, 2010, s. 130-132). Halit Ziya, hatıratında devrin sahaflarının tercüme eserlerin hâkimiyetinden oluşan okuduğu eser listesi sıralar. “*Bu sırada olacak, Sahaflar içinde bir dükkânda “Temaşa” silsilesini [dizisini] buldum. Bu silsile kâmilten [bütünüyle] tercüme edilmiş şeylerden müteşekkildi [oluşuyordu]. Hatta aralarında Victor Hugo'dan Hernani bile vardı.*” (Uşaklıgil, 2008, s. 92-93). Eserinde tercümelerin üzerinde uzun uzadıya duran Halit Ziya Uşaklıgil, bu hatıratlarının birinde Frenk mahallesinde bulunan hanlarda tanıdığı Jaba adlı Fransızca, Rusça, İtalyanca, Rumca ve Farça bilen biridir. Kendisine tercüme yapmayı teklif eder. Ertesi gün Jaba'nın getirdiği “*Ponson du Terrail'in “Les nuits de la Maison Doree”*”. Adlı romanı tercüme dışını anlatır. “*Bu nasıl bir tercüme oldu? Hele nasıl bir*

Türkçe ile yapıldı? Birkaç sene sonra yapılmış tercümelerimden yahut yazılmış şeylerimden istidlal ederek [çıkarsayarak] şu neticeye varıyorum ki bunlar bugünün ilk mektep çocuklarına bile gülünç görünecek acibeler [gariplikler] olacaktı.” (Uşaklıgil, 2008, s. 176). Kendisinin rehberliğinde Mahmut Esat Efendi'nin yaptığı tercüme aktarır. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 179). Tercüme faaliyetine iyice alışan Uşaklıgil, artık Türkçe roman okumaz olduğunu, Avrupalı romanları kendi dilinde okumaya başlar. Tercümelerin Türkçe'ye çevirisindeki dil ve mana yetersizliğine dair ilk eleştirilerini aktarır. Tercüme usullerine detaylıca girer. Tercüme edilen eserde nelere dikkat edilmesi konusuna değinir. Tercüme edilen eser usulü ile birlikte tercüme edende aranacak vasıfları da sıralar. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 186-188). Tercüme işinde düştüğü alaya alındığı hatıratını aktarır. “*Louis Figuier'nin bir kitabından alarak neşretmeye başladığım makalat silsilesi [makaleler dizisi] İzmir'in içinde müthiş bir istihza [alaysama] kahkahası patlattı.*” (Uşaklıgil, 2008, s. 221).

İzmir'de yaşayan ve o civarda musikinin tanınan isimlerinden olan Mehmet Şevket Efendi vesilesiyle Türk Operatında, *Triyants* ile karşılaşır. Mehmet Şevket Efendi, Halit Ziya'yı Hizmet gazetesinde muharrir olarak tanıttıktan sonra kısa bir sohbet sonrası *Triyants*, *Halit Ziya*'ya *Mascotte Ballade*³ eseri tercüme teklifinde bulunur. Halit Ziya bu teklifi kabul eder. Çeviri üzerine olan bu hatıratından hareketle mevcut Osmanlı eserleri ile batı eserlerini göz önüne alarak çeviri işinin devrinde nasıl olması gerektiğini bizlere aktarır:

“Bu tercüme işini ikiye tefrik etmek (ayırarak) icap ediyordu. Nesir (düzyazı) kısmı, lisan talimine mahsus (dil çalışmalarına özgü) mükâleme (konuşma) kitaplarının ilk temrinleri (alıştırmaları) kadar kolay bir şeydi. Teganni edilecek manzum parçalara (şiiirlere) gelince bunda dikkat edilecek yegâne cihet her mısraın (dizenin) Türkçe mukabili (karşılığı) olan mısra notalara tevzii (dağılımı) itibarıyla aynı miktarda hecaı havi olmalıydı (heceleri içermeliydi); bunlara ne aruz (ölçü) ne de parmak hesabı ile vezin, mevzubahis (söz konusu) olamazdı. Kafiye (uyağa) gelince: En fakir kafiye ile hatta kafiye itlakına (adına) laik addolunamayacak (sayılmayacak) bir ses müşabehetinden (benzerliğinden) ibaret bir ahenkle (uyumla) iktifa (yetinmek) mümkündü. Sade mümkün değil, zaruri (zorunlu) idi. Başka türlü tercüme imkânı olmadığı içindir ki bu neviden eserlerde bir lisandan diğer lisana naylonularken (aktarılırken) aynı usule tebaiyet (uygun) bir kaide-i umumiye (genel kural) ilk iki mısraı hem ahenk bir intiha (uyumlu bir son) ile mesel cemi (çoğul) edatının yahut fiil lahikalarından (eklerinden birinin tekrürü (tekrarı) ile bitirmek musiki için iktif olunabilir (yeterli) bir kafiye idi. Yegâne dikkat olunacal cihet hecaları (heceleri) aynı miktarda notalara tevzi ede bilmekten ibaretti; diyordum; buna ilave edilecek bir nok ta da bir mısra her hangi bir parçasından itibaren diğer bir muganni (şarkıcı) yahut hanendegan zümresi -choriste (koro)- tarafından tekrar edilecek ise Türkçe tercümenin de o noktada ikiye taksim edilebilmek kabiliyetinde olmasıydı.” (Uşaklıgil, 2008, s. 346-347).

Edebî hatıratında Tanzimat'ın ilanı ve yeni edebiyatın ilk dönemlerine dair tercüme üzerinden görüş ve eleştiride bulunur. Sayısız tercüme ve muhtelif örneklerine rağmen Türkçe'ye nakledilen bu roman tercümelerini edebiyat değeri olmadığı için söz konusu olmayacağı tespitinde bulunur. “*Moliere'den Ahmet Vefik Paşa tercümelerini, tercümeden ziyade tatbik (uyarlama) idi, Ziya Paşa'nın yine Moliere'den “Riyanın Encamı” (İkiyüzlülüğün Sonu) tercümesiyle “Temaşa” silsilesinde Hugo'dan “Hernani” tercümesi asıllarından pek çok inhiraf ediyordu (aykırıydı).*” (Uşaklıgil, 2008, s. 468).

Ahmet Midhat Efendi'nin tercüme edilmiş yayımlananları ve mütercimliğini yorumlar. Aceleci bir işle, çok eser üretme amacıyla edebî değere haiz olmayan ve aslına uygun tercüme

³ Balad (Fr.) serbest biçimli, romantik, müzik araçlarıyla çalınan veya şarkı olarak okunan eserdir.

oldukları iddiasındadır. “*Dumas Fils'in La Dame aux Camelias (Kamelyalı Kadın) ve Octave Feuillet'nin "Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi"* romanları bile yine her türlü takayyüitten azade (bağdan uzak) bir serbesti (serbestlik) ile naklolunmuştu. *Telemaque*⁴ terceme-i meşhuresi (ünlü çevirisi) bir tercüme değil aslından muktebes (alınmış) “*Şefikname*”ye nazire kabilinden (karşılık olarak) yazılmış bir atik (eski) üslup numunesiydi (örneği idi)” (Uşaklıgil, 2008, s. 469-170). Hazine-i Evrak’da Volney’in “*Harabeler*”inden bir sayfasını örnek vererek başka bir metnin tercümesi gibi farkların olduğunu ve bunun da her mütercimin aslına farklı bir bakış ile tercüme ettiği tespitinde bulunur. Tercümede, Tanzimat dönemi usulüne karşı olmaz ama dil hatasının başta olduğu usul ve yöntem eksikliklerine değinir. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 470-471).

Halit Ziya, *Hizmet* gazetesinde yayınlamak için Fransız edebiyatından bir derleme yapar. Bu küçük hikâyelerden olan yaklaşık elli eserde “*Armand Silvestre, Arşene Housaye, Alphonse Daudet, Catulle Mendes, Paul Arene, Rene Maizeroy*” gibi önde gelen yazarlar yer alır. Bu yazarların herbirinden ayrı konuları işlemek şartıyla hikâyeleri seçer. Seçmiş olduğu bu hikâyeleri *Hizmet* gazetesinde yayınlamak üzere tercüme eder. Bu gayretinin neticesinde tercümelerinde belli bir kural koyar ve buna da uyar. Halit Ziya, seçmiş olduğu hikâyeleri tercüme ederken uyulacak riayetleri şöyle sıralar:

“Her fıkrayı alıp, imkân nispetinde bütün aksam (kısım) ve eczasını (parçalarını) aynı tenazur (yansıma) ve irtibatı (bağlantı), aynı tertip ve tasnifi muhafaza ederek, takti'at (bölünmeler) ve tenkitat (ayıklamalar) hususunda bile aslı ile mütâbık (uygun) kalmaya çalışarak Türkçeye nakletmek (aktarmak)... Öyle ki tercüme aslının üstüne oyulmuş, yalnız rengi başka bir kâğıt kalıp hükmünde olsun. Bu suretle hâsıl olacak netice elbette alelade bir Türkçe olmayacaktı. Lisan muallimleri onun her tarafında şiveye, selikaya (güzel konuşma ve yazmaya), nahiv kavait mevzuasına (yazım kuralları konularına), inşa usul meriyesine (geçerli yöntemlere) mügayeretler (aykırılıklar) keşfedeceklerdi; fakat tercüme o kadar aslının sadık bir ma'kesi (yansıması) olacaktı ki muharririn lisanda üslubuna, tahrirde (yazıda) tarzına ait hususiyetini (özellikliğini) gösterecekti. Bittabi mevzubahis olan (söz konusu) eserler hususiyet-i edebiyeye (edebi özelliklere), bir kıymet-i mahsusaya (özel bir değere) malik olan şeylerdi.” (Uşaklıgil, 2008, s. 474).

Halit Ziya, bu tespitinden hareketle Türkçe’ye tercüme edilecek olan eserlerde örneğin “*Pierre Loti, Emil Zola’dan Goncourt Kardeşler, Marcel Prevost’dan, Maupassant ve Paul Bourget*”den tercüme yaparken Türkçe tefriye edilemeyecek kendilerine has metinlere rastladığını aktarır.

Halit Ziya Uşaklıgil, sıralamış olduğu tercüme kurallarına uyarak tercüme eserinin *Encümen-i Teftiş ve Muayene*’den geri dönmesi hadisesine de değinir. Tercümede uyulması gereken kuralları sıralarken yaptığı tercüme eserlerin *Pierre Loti, Emil Zola’dan Goncourt Kardeşler, Marcel Prevost’dan, Maupassant ve Paul Bourget*’den gibi ünlü kişilerin eserini seçtiğini anlatır.

Ebuzziya Tevfik, Halit Ziya’nın tercümelerini geri iade etmeye cesaret edemez. Tercümeleri büyük bir cilt halinde değil fakat küçük birer kitapçık halinde, genç bir delikanlıya *Encümen-i Teftiş Muayene Müdürlüğüne* uygun biçimde düzeltmeleri yaptırır ve matbaasında yayımlar. Basılan tercümedeki aksaklıkları gören Halit Ziya’nın umudu bu olay ile kırılır ve üzen hadiseyi şöyle aktarır: “*O genç kimdi, bu işi ne dereceye kadar hulus-ı niyetle (iyi niyetle) ve gayret sermayesiyle deruhte etti (yaptı); onu bilmiyorum, yalnız şu kadar biliyorum ki encümenin tahrifatına hemen her satırda garip tertip sehviyatı (düzeltme yanlışlıklarıyla) da inzımam ederek (beraber) ortaya ağlanacak bir ucube çıkmıştı. Galiba ağladım da...*” (Uşaklıgil, 2008,

⁴Fenolen’in yazdığı *Telemaque* adlı eser 1862’de Yusuf Kamil Paşa tarafından çevrilerek basılmıştır.

s. 476). Halit Ziya'nın yaşamış olduğu bu hadise İzmir'de yaşadığı döneme denk gelir. Bizzat işin başında olma gerekliliğini düşündürür ve İstanbul'a gelmesindeki etkenlerden biri olur. İstanbul'a gelen Halit Ziya yine tercüme işine devam eder. Geldikten birkaç sene sonra *Andre Theuriet* ile *Theodore de Banville*'den iki hikâyeler tercüme eder.

Halit Ziya, hikâye üzerine tercümelerden başka bizde roman ve tercümeleri hakkında da mülâhazatta bulunur. Bizde bu konudaki fakirliğin olmasını yaşadığımızın sorunun en başında tercüme romanları sorumlu tutar. Sonrasında sırasıyla basın, tercüme edilirken yaşanan sorunlar ve yeterli satışların olmamasını roman ve tercümesinin gelişmemesinin devamında gelen diğer sorunlar olarak görür.

"Fen, felsefe, tarih kitaplarını bırakalım; henüz yüksel tahsil gençlerine ders kitapları bile veremedik." (Uşaklıgil, 2008, s. 593). *"Ben bütün ilim, fen, sanat kitaplarında olduğu gibi edebiyatta da, roman, hikâye ve tiyatroya ait eserlerde de her şeyden ziyade tercümeyle muhtaç olduğumuza inanırım. Hele bu son zeminde hepimizin meşk edineceğimiz (öğreneceğimiz) eserleri ancak dilimize çevrilecek örneklerle bulabileceğimize ve ancak onları göre göre halkın zevkine incelik, hepimizin sanatına da o incelmış zevki memnun edebilecek şeyler yazmaya kabiliyet geleceğine öteden beri kanaat ettim (inaniyorum)."* (Uşaklıgil, 2008, s. 594).

Halit Ziya, döneminde Türk edebiyatında tercüme edilen batı eserlerinin ne denli yanlış ve aceleci bir kafa ile yapıldığı hususuna da yaşadığı bir hatırat ile örneklendirir. Aceleciliği ve muayyen olmayan istikamette işini yolda düzen bir kişiliğe sahip arkadaşı Münici Fikri ile yaşadığı tercüme yapma tespitine bir örnek verir. Münici Fikri'nin kendine bir roman teklif etmesini istediğini ve bu romanı on beş günde tercümesini yaparak teslim ettiğini anlatır. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 595-597). Halit Ziya, tercüme edilen eserde aslına sadık kelime ve cümlelerin aynen konmasını çarpık şeyler koymaya yeğlemektedir. *"Bence, tercümeye yanlışlar yapmaktan, aslına ait güzelliklerin yerine türlü bozuk ve çarpık şeyler koymaktan ise, aslının sadık bir sureti olmak şartı ile bu yolu tutanları hoş görmek münasiptir."* (Uşaklıgil, 2008, s. 601). Ancak bu tip tercümelerde sıklıkla karşılaşılan alıntı sınırını aşarak intihale dönüşmeye dikkat çekmiştir. Tercümeye bunu ciddi bir tehlike olarak tanımlar. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 600-601). Halit Ziya, intihal konusunu başından geçen bir anısıyla örnekler. Aslında tespiti ve dönem içinde yaşan intihal mevzuu sıkça karşılaşılan ancak çoğu fark edilmeyen bir dönem meselesidir. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 601-602). Ayrıca tercüme edilirken yapılan intihalin sadece edebî tercümelerle sınırlı olmadığını da aktarır. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 602-603).

Halit Ziya, tercüme edilen edebî eserlerin kendi içindeki kargaşaya da değinir. Dönemi içinde tercüme eserlerin büyük bir kısmının çevirisinin yapıldığını düşünürken bir arkadaş sohbetinde hakikatte sadece Fransız eserlerin ve bilindiklerin çevirisinin yapıldığı ve onların kimler tarafından ve ne zaman çevirisinin yapıldığının bilinmediği bir kargaşanın olduğuna işaret eder. Tanzimat edebiyatı ve sonrasında devam eden tercüme eserler dünyasındaki kargaşa tespitinde bulunur. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 603-604). Ancak bütün bu olumsuz tespit ve eleştirilerine rağmen Batı'dan tercüme edilen romanların edebiyatımızda uyandırdığı yeni bir zevk ve rağbeti değerli gördüğünden bahsetmektedir. *"Bizde garp romanı en fena numuneleriyle tanıtılıyordu ve pek nadir olarak tercüme edebilen eserler de halkta umumi bir zevk uyandıramayarak rağbet bulamıyordu. Onun için edebi bir kıymet haiz (olan) eserlerden pek azı Türkçe'ye nakledilebilmiş ve garbin en meşhur üstatları bizde ancak ismen tanıtılmıştı."* (Uşaklıgil, 2008, s. 705). Bu faydaların zemini elbette edip olarak *Edebiyat-ı Cedide* üyelerini ilk sıraya koyar. Ona göre *Edebiyat-ı Cedide* üyeleri tercüme ile Batı'nın sanat görüşünü eserlerini tercüme ederek Osmanlı toplumuna kazandırmıştır.

"Nesir zemininde Ahmet Hikmet ve Saffeti Ziya da hikâyede nefis eserlerle kendilerini tanıtırken bir yandan da Edebiyat-ı Cedide mensupları garbin sanat telakkilerine (görüşlerine) dair

makaleler yazıyorlar, tercümeler yapıyorlardı. Ezcümle meşhur Fransız edip ve hâkimi (filozofu) Hyppolite Taine'den⁵ o zamana kadar belki ismi bile işitilmemişken, uzun uzun bahisler ediliyordu; onun nazariyatına (teorilerine), bedayi telakkiyatına (sanat anlayışına) dair tafsilat verilerek bizde sanat idrakine yeni ufuklar açılıyordu. Bu sahada en ziyade uğraşan Hüseyin Cahit'le Mehmet Rauf oldu." (Uşaklıgil, 2008, s. 718).

Ancak Batı'dan eserlerin tercümesine eğilip önem arz edilirken kendi eserlerimize önem vermediğimiz eleştirisinde de bulunur.

Halit Ziya, edebî hatıratının sonlarında, tercüme, mütercim ve tercüme eserler üzerine de uzun uzadıya izlenimleri ve devrinin tercüme ahvalinin durumunu aktarmaya devam eder. (Uşaklıgil, 2008, s. 743,747). Bu tespitlerini başarılı tercümeleri olanlar ile örnekendirerek verir. Mehmet Rauf'un tercüme ettiği makaleleri, dergi ve gazete tercümeleri örnek gösterir. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 778); Ahmet İhsan Tokgöz'ün tercüme romanları halka sunmasına değinerek dönemleri içindeki büyük hizmetlerinden bahseder. Bkz. (Uşaklıgil, 2008, s. 705).

Ahmet İhsan Tokgöz, gazeteci, matbaacı, yayımcı ve siyaset adamı olarak edebiyatçılar ile olan hatıratını yazdığı *Matbuat Hatıralarım* adlı eserinde tercüme konusuna değinir. Kendisi de uzun yıllar tercüme eseler yayımlamış ve bu alanda edebî hayata adımlar atmıştır. Ahmet İhsan Tokgöz, tercüme faaliyetleriyle ilgili ilk roman tercümesi hatıratı ve elde ettiği kazanç döneminden bahseder. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 28). Mülkiye Mektebi'nin beşinci sınıfına geçtikten sonra tercüme işi kendisine kazanç kapısı olur. "*Mütercim İhsan*" takma adıyla çağırılmasını *Vagabond* isimindeki bir romanı *Bir Serseri* başlığıyla yaz tatilinde devrin meşhur *Asır Kütüphanesi* sahibi *Kirkor Efendi*'ye yayımlattıktan sonra gerçekleşir. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 43). Tercüme yaptığı eserden sonra cesaretinin arttığını, *La Nature* mecmuasından tercüme ettiği ufak bir makaleyi *Tercüman-ı Hakikat*'e gönderdiğini anlatır. Makalesi yayımlanan Ahmet İhsan Tokgöz'ün bu tercüme makalesine *Tercüman-ı Hakikat*'te Ahmet Midhat'ın kaleminden çıktığı sonradan öğrenilen takdirli ve teşvikli birkaç satır bile ilave edilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* tarafından yazılarının beğenilmiş olması, tercüme işinde yazarın istikamet ve mütercim olma yolunda isteğini ve duruşunu değiştirmiştir. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 44). Ardından yazarın, tercümesi *Gizli Ada*'nın bütünü basılır. Bu süreçleri içinde *Jules Verru* romanlarının yayıncısı ile yazışır, Paris'teki *Hetzel Yayınevi*'nden romanların aslındaki resimleri getirtir. Bu romanı hemen tercüme ederek, resimli olarak çıkartır. Bu başarı o dönemde büyük bir ilgi görür. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 60).

Ahmet İhsan Tokgöz, tercüme faaliyetleri hakkındaki hatıratında Saray'daki tercüme işiyle ilgili görev alanlara da değinir. Saray'dan, birçok tercümeden anlamayan kişilerin *Servet* gazetesinde maaş almaktan başka iş yapmadığını hatta bu kişilerin bazılarının *Havass Ajansı*'nin o zamanlar Fransızca olarak dağıtılan telgraflarını bile tercüme edebilecek kabiliyete sahip olmadıklarını aktarır. Bu nedenle *Nikolaidi*, *Server* gazetesinde tercüman olarak çalışması için Ahmet İhsan Tokgöz'ü beş altın ücretle, yarım gün için işe alır. Saray'ın adamı olarak anlattığı, *Servet* gazetesinde tercüme işinden anlamayan ve sonradan basın dünyasında çok kirli işler gören *Server* gazetesi muhabiri Baba Tahir'de bu kişiler içinde bulunduğunu aktarır. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 70-71).

Ahmet İhsan Tokgöz, tercüme hatıratı ile ilgili son olarak kendisine Yıldız Sarayı'nın kitapçısı Kitapçıbaşı tarafından verilen Fransızca ciltler halindeki Fransız yazarı *Xavier de Montephein*'in *Haşmetpenah Para* adlı romanıdır. Bu eserin tercümesi için istenen zaman ve Ahmet İhsan Tokgöz'e işin havale edilmesi büyük dert açar. Bu dertten kendisini Ahmet Midhat Efendi'nin

⁵ (1828-1921) Fransız devriminin tarihini yazmış ve ayaklanmalarla toplu katliamların sosyal ve psikolojik nedenlerini incelemiş Fransız filozof.

kurtardığını da anlatır. Yıldız Sarayı'nın tercüme görevlilerinin işlerini Sarayı kullanarak yaptırması ve tercüme işinin Saray'da nasıl yürüdüğünü hatıratında yer verir. Bkz. (Tokgöz, 2012, s. 81).

Hüseyin Cahit Yalçın, lise yıllarından itibaren tercüme eserlere aşına olan yazar, o yıllarda *Xavier de Montepin*, *Emile Gaboriau* gibi “cinai roman” yazarların tercüme edilmiş eserlerini okuduğunu anlatır. Eğitim sürecinde Batılı eserlere olan ilgi merakı kendisini tercüme yapma çabasına sevk eder. Ancak, okulda aldığı Fransızca dil eğitiminin yetersizliği nedeniyle tercüme yapabilmek için sözlüklerle dil öğrenmeye çalışır. Popüler Fransız romanlarıyla başlayan tercüme çalışmasını ilerleterek Fransız edebiyatı başyapıtlarını okuyacak seviyeye tercüme çalışmasını ileri seviyeye getirir. Mülkiye'de okuduğu yıllarda 20'li yaşlarda Kitapçı *Karabet*'in *Mektep* isimli dergisiyle tercüme yayıncılık hayatına ilk adımını atar. *Mektep* isimli dergisiyle sonradan *Servet-i Fünûn*'a vücut verecek Hüseyin Suat Yalçın, Cenap Şahabeddin, Mehmet Rauf gibi sanatçıların edebî ve fikri anlamda toplanma merkezi hâline gelir. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 11-13). İlk çeviri çalışmasıyla alay edilen Hüseyin Cahit Yalçın, sonradan 6 roman, 1 hikâye derlemesi, 25 cilt tarih, 3 cilt monografi, 1 mektup cildi, 23 cilt sosyoloji eseri, 8 psikoloji kitabı, 4 siyasal incelemesini dilimize kazandırmıştır. Bkz. (Yalçın, Edebiyat Anıları, 2010, s. 38). Hüseyin Cahit Yalçın, yaşamı boyunca tercüme alanında onlarca esere imza atar. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 16). Yaşadığı dönem içinde gazete ve risalelerin sönük olması, rehberlik edecek kimsenin bulunmaması gençlerin rehberi Fransızca eser tercümeleri olur:

“Fransızca neşredilen cinâî romanların hemen kâffesini okuduk. O sırada gazetelerde bunların ehemmiyetsiz şeyler olduğuna dair bahisler görülmeye, “hissî romanlar” methedilmeye başlanmıştı. Bu, George Ohnet'in, Octave Feuillet'in eserlerinin tercümesi vaktine tesadüf ediyordu. Fakir Delikanlılar, Demirhane Müdürleri, Georges Ohnet ve emsalinin eserleri bizdeki zevk-i edebîyi biraz daha yükseltiyordu. Bu romanları sevmek neticesi olarak Fransızca'yı seviyorduk. Fransız kitapçısının lutf-ı intihabına kalmış birtakım eserler hiç anlamadığımız hâlde elimizde dolaşırdı. Bir muamma gibi yüzlerine bakardık. Hevesim, merakım o kadar şedit ki bunları anlamadan okur, elimde lügat, manalarını kitabın üzerine yazardım. Adolphe Belot'un, Eleni Matild ismindeki küçük bir romanı, üzerindeki manalarla simsiyah bir hâle gelmişti. En basit ve ibtidâî kelimeler bile buraya yazılmıştı.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 27). [...] Ulûm-ı askeriye, ulûm-ı tıbbiye, hikemiyât, edebiyat, hâsılı her şey tercüme olunuyor, gazetelerle neşrediliyor; bir Darulfünûn açılıyor, burada umuma mahsus dersler, Ramazan gecelerinde edebî, fennî müsamereler, konferanslar veriliyor; Takvîm-i Vekayi'de Sorbonne Darulfünûn'un'daki derslerin tercümesi, ilm-i servete, ilm-i usûl-i mâliyyeye âit kitapların tefrikaları görünüyor. Terakkiyat-ı İlmiyyeyi temin için heyetler teşekkül etmiş, risaleler tesis olunmuştur. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 63-65). [...] “Bugün Edebiyat-ı Hakîkiye Dersleri'ni tercüme etmiş, yarın bu himmetini redd ü inkâr ederek bize ciddiyetle tarihle ulûm ve fünûnla yalnız bunlarla tevaggulun lüzumundan bahsederken ertesi gün “Hayat Kırıntılarını dökmüş, “Reffef-i Hayallerde”, “Günde Bir”lere, dakikada, saniyede birlere düşmüştür. Arada bir -adetçe kesir olan bir sınıf kariinin hüsn-i teveccühünü celb için- Garb hayatından, edebiyat-ı cedidemizin fenalığından şikâyet etmeyi de unutmamıştır. Fakat hüsn-i teveccühü celb etmek, bir şöhrat-i sehîle istihsaliyle yazılarına mahreç tedarik eylemek ihtiyacı düşünülecek olursa bu mazur görülür.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 72).

Fransızca'dan tercüme edilen veya o dilde okunan eserlerin varlığından şikâyet edenlere yenileşme hareketinin zamanına kadar geliş sebepleri üzerinden eleştiride bulunur. Tepkilerin yersizliği ve Ali Kemal'in ithamlarına misliyle cevap verdiğini anlatır. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 72). Fransız mecmualarının tercüme edilme süreci ve gayesini anlatarak bir nevi eleştirilere cevap vermekle kalmaz geleceğe tercümeler yoluyla yapılanın açıklamasını

da yapar. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 81-82). Eleştirilere Avrupa kaynaklarından yararlanmamanın mümkün olmadığını, bu konuda suçlayıcı olanların dahi aynı durumda farklı kültür ve eserlerden besleniyor olduğunu vurgular.

“Makalenizden çoğunun Avrupa âsârından tercüme, nakil olduğunu, bazılarının doğrudan doğruya derslerden mekteplerden ahz ü iktibas edildiğini itiraftan sonra bunların hiç olmazsa okunup anlaşıldığını, bir maksada hizmet ettiğini söylüyor ve nazar-ı insafla bakılırsa hangimizin Avrupa efkâr ve âsârından istifade, intihal etmediğimizi, hangimiz karihamızdan bir fikir ibdâna muktedir olduğumuzu soruyorsunuz.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 86).

Tercüme faaliyetlerine yapılan eleştirilere mekteplerde okutulmakta olan Batılı kaynakların kullanımını örnek verir. Bunun yanlışlığının aranmasının aslında kendileri ile çeliştiklerini ispata çalışır. Tercüme eserlerin okutulmasının eğer hata ise başında kendilerinin yaptığını iddia eder. Tercüme tartışması bir nevi eski-yeni tartışmasına dönüşür.

Hüseyin Cahit Yalçın, Batı'dan öğrenmeye mecbur olduğumuzu ve tercüme olmadan bunun imkânsızlığını savunur. Arapların dahi tercüme yoluyla *Eflatun*'u tercüme yolu ile idrak ettiği örneğini verir. Türkçe lisanın ehemmiyetine vurgu yaparken, Arapça dil hâkimiyeti eleştirisini ve tercüme edilen Avrupa eserlerin katkısını örnek vererek açıklar. “Ne Arap'ın dekayık-ı şiiiriye ve hayâlât-ı metinesi lazımdır, ne Acem'in ne Fransız'ın ne İngiliz'in. Arapların pekiyi bir edebiyatı varmış. Hay hay, olabilir. Fakat beri tarafta Fransızların da var. Alman ve İngilizlerin de mükemmel, müterakki edebiyatları var. Canımız isterse hepsini okuruz.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 115-116). Avrupa edebiyatının bizdeki noksanlığı kapatacak birikime sahipliği ve edebiyatımızın yenileşmesi anlamında buna mecbur olduğunu savunur. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 118-119). Arapça eserlerin, gereksizliğini ifade etmemekle birlikte madem Avrupa dili Türkçe lisanına ve kültür zenginliğimize zarar vermektedir, aynı durumu *Arapça* ve *Acem* lisanından tercüme edilen kaynaklar içinde bakılmasını istemektedir. Aksine, Türkçe lisanına zarar verdiği iddia edilen Avrupa edebiyatı, *Arapça* ve *Acem* lisanında yazılan eserlerin veremeyeceği edebiyat ve kültür birikimini fazlasıyla Türk edebiyatına verebilecek zenginlikte olduğunu açıklar. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 141-147). Hüseyin Cahit'e göre tercümenin doğruluğu ve anlaşılabilirliği şu yollarla belirlenmelidir:

“Vagner, Ibsen, Tolsoy, Nietzsche, Emorson veyahut Cariylesin bizim lisan ve edebiyatımıza verdikleri, getirdikleri şey birtakım eşkâl değildir, usul-i tefekkürdür. Bunlar bize hiçbir veçhile muzır olamayacaktır; herkesin nazar-ı ihtiram ile telakki eylediği güzel lisanımız menkulat ve an'anât-ı edebiyesinden.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 279). Tercümede tatbik edilecek iki madde sıralar. “Ecnebi eazımın Fransız lisanına bahsettikleri tarz-ı tefekkür Fransızlaşacaktır, Fransız malı olacaktır, üzerlerinde ecnebilik hâli kalmayacaktır.” demek başka, Ahmet Rasim Bey'in tercüme ettiği gibi “Kendisine has olarak usul-i fikir ve mütalaasını yetiştirir” acibesi başkadır. Hele: “Edebiyatımız daha mükemmel daha ziyade mukarin-i kemal teşebbüsâtı hayyiz-i fiile getirmek hususundaki mazhariyatı ile de- ha-yı zatiyemizin yarın bütün Avrupa erbab-ı fikrine gıda olacak ihtiraat-ı akliyyeyi, kendisine yaraşan meziyât-ı fikriyyeyi vücuda getirebilmek için icap eden vesait ile mücehhez” tarzında bütün bütün uydurma olarak meydana konulan tercüme pek gariptir.” (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 280).

Tercüme edilecek eserlerin tatbiki üzerine maddelerin içinde eleştiri oklarını yönelttiği Ahmet Rasim'e Fransızca'yı az bilmekten kaynaklı tercüme eserler ve tercümelerin mahiyetini anlamamakla itham eder. Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim ile *Terakki* gazetesinde tercümeler ve Avrupa eserleri hakkında girmiş olduğu tartışmada, Fransızca düşünüp Türkçe yazmakla itham edilmeyi kabul etmez. Sert bir cevap verir. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 280). “Ahmet Rasim Bey zade-i tabii-i tefekküratı olmak icap eden “Marifetname-i Dehr” terkiibini yazarken Fransızca “Psychologie Contemporaine” kelimelerini kullanmaya acaba neden mecbur olmuş?

İbtida bu Fransızca'yı akla getirip Türkçede ona muvafık bir tercüme aradığından ve bulduğu mukabilin tamami-i delaletine pek emin olmadığından mı?" (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 287). Ayrıca yanlış tercüme ve kelimelerin anlamının doğru verilmemesi üzerine ciddi eleştirilerde bulunur. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 287-291). Tanzimat edebiyatı tercüme ve bu işle iştigal olanlara, konuya bahis olan tercüme üzerine uzun değerlendirmeler ve eleştirel tespitlerde bulunur. Bkz. (Yalçın, Kavgalarım, 2019, s. 305-345).

Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları* adlı edebî hatırat eserinde Fransız kültürü, tercüme ve Batılı eserlerin gençler üzerindeki tesirinden bahseder. Öyle ki kendisi de bu dönemin Avrupalı eserleri tercüme heveslenmesinden payını alır ve dikişle ilgili Fransızca bir kitabı tercüme etmeye kalkar. Ama dil dağarcığı yetmediği için arkadaşı Ahmet İhsan Tokgöz'e tercüme etmesi için vermek zorunda kalır. Yine de lise üçüncü sınıfta okuduğu dönemde tercüme faaliyetlerine devam eder. *La Nature (Tabiat, Doğa)* Fransızca broşürleri tercüme edip, haftalık çıkan dergiye gönderir. Bkz. (Yalçın, Edebiyat Anıları, 2010, s. 44). Bir diğer tercüme işine *Kitapçı Karabet* ile çalışarak başlar. Yıldız Sarayı için romanlar tercüme eder. Sultan Abdülhamid'in cinayet romanlarına merakı vesilesiyle tercüme işinden para kazandığını anlatır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın başını derde sokan tercüme ve yayımlar. Hüseyin Cahit'in yönetiminde yayımını sürdüren *Servet-i Fünun*, Fransızca'dan tercüme ettiği "*Edebiyat ve Hukuk*" adlı makalesi (XX, nr. 517, 3 Teşrinievvel 1317) yayınlanınca, Mâlûmatçı Mehmed Tâhir tarafından jurnal edilmesi üzerine dergi kapatılır. Bir diğer sorun yaşatan tercümesi, *Tarik* gazetesinde Fransız basınından haberler tercümesinden kaynaklı problem yaşar. "*Bunların arasında 'Araplardan Yararlanacağımız Bilimler' başlığını taşıyan bir tanesi epeyce gürültü kopardı.*" (Yalçın, Edebiyat Anıları, 2010, s. 98). Bütün bu olumsuzluklara rağmen tercüme çalışmalarından vazgeçmeden devam etmiştir.

"Saadet gazetesini yürütmek için bütün çabamızla kalemle sarıldık. Yönetim işi için ayrılmış olduğum halde gene gazetenin romanını ben çeviriyordum. Marcel Prevost'nun o tarih Temps gazetesinde yayımlanan *Françoise'a Mektuplar*'ını çevirme konusunda İkdâm ile yarışmaya girmiştik. Gazete akşama doğru gelirdi. Bu uzun hikâyeyi ertesi günkü sayıya yetiştirmek gerekirdi. Çünkü aynı zamanda İkdâm da çevirtiyordu Saadet'te de çeviren bendim." (Yalçın, Edebiyat Anıları, 2010, s. 127).

Ahmet Rasim, gazeteci, değişik konularda çeşitli kitapların müellifi ve bestekâr olarak Türk edebiyatında kitap, gazete ve dergi sayfalarındaki yazıları, fıkra ve anılarıyla dönemine katkı sağlamıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki yazıların etkisiyle yazarlığa ilgi duyar. Ahmet Midhat Efendi ve şürekâsının tercüme ettiği eserleri okuyarak bir merhale elde ettiğini anlatır. Bkz. (Rasim A. , 1983, s. 5). Bu nedenle ki tercüme roman ve eserlerin gençler üzerindeki önemli tesirlerine değinir. Tercüme eserlerini Batı edebiyatına açılan bir kapı olarak görür ve önemini şöyle anlatır: "*Bunun hanedeki tesiri tek tük hikâyeye yazarlarının ortaya çıkmasıyla tercüme romanların çıkmaya başlamasıyla, gazetelerden bir kaçının roman tefrika etmeleriyle görüldüğü gibi gençler arasında da garp eserlerine doğrudan doğruya bir temayül uyandırılmasıyla bir gelişme ortaya koyuyordu.*" (Rasim A. , 1980, s. 78).

Ahmet Rasim, öğrencilik yıllarında tercüme ile iştigal olmaya başlar. Bu çabası sonucunda Batı edebiyatını sevdiğini anlatır. Klâsiklerden *Racine, Boileau, Corneille, Moliere, La Fontaine, Paul de Kock, Alexandre Dumas, Monte Cristo*'sunun tercüme nüshaların etkisi bu merakında büyük rol oynar. "*Fransızca konuşmak için meşhûr metod olmak üzere her tarafta rağbet görmüş olan Ötendorff'dan ezberlediğim sualler ve cevâblara, Chapsal gramerinin kavâid ve istisnâiyâtı, arada sırada yıkan sınıftaki arkadaşlardan kopye ettiğim tabirler ve emsâli beni iyice sarsmış, yahut evirip çevirmişti.*" (Rasim A. , 1980, s. 36).

Ahmet Rasim, dönemin tercüme yanlışları ve mütercimlerin gülünçlüklerinden de bahseder. “Tercümân-ı Hakikat nüshaları elime geçtikçe benim fıkranın daha aşağısında nice fıkraların kabûl edilmiş olduğunu görüyordum. Hattâ mütercimin biriyle eğleniyorlardı. “Le ciel etait voilé” cümlesini “semâ, yelken açıcı idi” diye tercüme etmiş imiş!. Ben bile zayıf Fransızcamla bu tercümeyle gülmekten kırılmışım..” (Rasim A. , 1980, s. 44).

Tercüme romanlarıyla gençlere roman okumayı sevdiren Teodor Kasap’tan bahseder. Fransızca’yı öğrenme serüveni ve dönemin gençlerine İstanbul’da matbuat kararak “İstikbâl, Çingiraklı Tatar, Diyojen” gibi mizahi gazeteler çıkarmasını anlatır. Alexandre Dumas’ın meşhur *Monte Cristo* eserini tercüme ederek roman okuma merakını gençlerde yaydığını anlatır. Ayrıca Sultan Abdulhamid’in *Mâbeyne* kütüphanecilik görevine tayin edilerek, roman tercümesi hizmetinde bulunduğunu aktarır. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 55). Ahmet Rasim, tercüme faaliyetine lise yıllarından ileriye götürdüğü yıllarda evvelinde adını hatırlamadığı bir Fransız ediplerine ait “Yolcu” başlıklı ufak bir manzumesini tercüme ederek Kitapçı Kırkor’a verir. Kitapçı Kırkor, tercümeleri okuyup, tercüme yazının olduğu zarfın üzerine *Ahmet Midhat Efendi Hazretlerine* notunu düşerek *Tercüman-ı Ahval*’e gönderdiği hatıratı ve basıldıktan sonraki hissettiklerini detaylıca aktarır. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 70-71). O dönem devrinin en çok telif ve tercüme eden matbaasına sahip biri olarak Ahmet Midhat Efendi önemli bir yere sahip olduğunu anlatmaktadır. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 76). Tercümelerin çoğalması, tek tük hikâye yazarların ortaya çıkması ve dönemin hâkim türü romanların gazetelerde tefrika edilmesi Batı edebiyatı eserlerine temayül ve ilgiyi Ahmet Midhat Efendi’nin şahsi gayreti ve gençlere açmış olduğu imkânlar ile tercümelerin yayımlanmasını anlatır. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 78). Bütün bu anlatmış olduklarından kaynaklı etkiyle doğal olarak Ahmet Rasim’in Batı eserlerine ve tercüme işine ilgisini artmış ve Batılı eserleri tercüme yapmaya yönelir. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 89-93).

Ahmet Rasim, devrin yeni şiir taraftarlarının her fırsatta saldırdığı Muallim Nâci’nin Fransızca’dan yapmış olduğu tercümelerinden bahseder. Ahmet Rasim’e göre fiziki görüntüsü ile dahi etkileyici olan Nâci, ilim ve edebiyat sohbetlerine önem veren biridir. Lisanımızdaki pürüzleri temizlemek ve nekahet ümidini uyandırandır. Ahmet Rasim’e göre devrin önde gelen önemli eserlerini yazan Nâci, lisana dair bahislere muktedir bir kişiliktir. Muallim Nâci’nin şiirlerini beğenir. Zekâ ve irfanı ile Fransızca’dan birçok eseri kırkıncıdan sonra tercüme ederek edebiyatımıza ve okuyucuya kazandırdığını aktarır. Bkz. (Rasim A. , 1980, s. 115-116). “Hugo’dan ve diğer Fransız şâirlerinden nazmen yaptığı tercümelerin benzerini, hemen hiçbir lisâna âşinâ şâirimiz meydana getiremez.” (Rasim A. , 1980, s. 116).

Mehmet Rauf, hikâye, roman, mensur şiir, makale, hatırat ve inceleme yazıları kaleme alır. Mehmed Rauf’un edebiyata eğilimi küçük yaştan itibaren başlar. Küçük yaşta Türk ve Batı edebiyatlarıyla ilgili eserleri okumaya meraklıdır. Bu merakı bazı İngilizce ve Fransızca eserleri Türkçe’ye tercüme üzerine çalışmaya iter. İlerleyen dönemlerinde *Prosper Mérimée*, *Alphonse Daudet* ve *Catulle Mendès*’ten hikâyeler tercüme eder. Bütün bu edebî zevkinin oluşmasında hiç şüphesiz Batılı eserleri kendi dilinde okuma ve tercüme faaliyetinin de etkisi olur. Bu hususta şöyle der: “*Hariçte bol bol tercüme romanlar neşrolunuyordu. Eugene Sue’nün Paris Esrarı, Haydut Bampouche, Xavier de Montepin’in Simon ve Marie, Kızıl Sihirbaz gibi cinaî romanları forma forma satıyor ve birçok müşteri buluyordu.*” (Rauf, 2001, s. 40). Mehmed Rauf’un, Türk eserler olduğu kadar tercüme kabiliyeti ile İngiliz ve Fransız edebiyatlarıyla ilgili eleştiri yazıları, makaleleri, tiyatroya dair makaleleri ve edebî tetkikleri ne denli dönemindeki edebî gelişmelere vakıf olduğunun da delilidir.

Mehmet Rauf, *Servet-i Fünûn* edebî topluluğu içinde dili en sade olan yazar olarak tercüme yoluyla Türk edebiyatındaki yenileşme hareketinin karşılaştığı tartışmalara değinir. Bunlardan

ilki Avrupalı eserlerden tercüme edilerek yayımlanan yazıların amacının anlaşılacak olduğudur. Bir diğer eleştiri, intihal iddiasıdır. Tercüme edilen eserlerin taklidi veya aynen alınarak yeni bir tür ve içerik olarak edebiyatımıza sokulmaya çalışıldığı itham üzerine yapılan tartışmayı aktarır. “*“Anlaşılmıyor, anlamıyoruz” diye şikâyet ediyorlar, bütün mu terizler yalnız bu nakaratı tekrarlıyorlardı. Bu esasın el rafında dokudukları diğer teraneler: “Çalıyorlar, Fransızcadan tercüme ediyorlar...” iddiası ve “Lisan mahvoluyor...” şikâyeti idi.*” (Rauf, 2001, s. 107). Bir diğer tartışma ise lisanın yok edildiği ve Avrupalı dillerin taklit edildiği iddiasıdır. Mehmet Rauf bu iddiaları şöyle aktarır:

“Sâlisin, lisan mahvoluyor diye feryad ediyorlar idi. Bu iddiadan daha gülünç bir iddia olamaz. Lisan dört beş cahil, müntahil, mukallid çocuğun yazılarıyla nasıl mahvoluyor?... Fennî bir ifade ile bir lisan hiçbir zaman âbit kalamaz, dâima tekâmül eder ve sabit kaldığı takdirde o lisana mahvoluyor demek lâzım gelir. Her nesil, endi temayülâtını, başka bir şîve ile ifadeye çalışır! Muârizlar, bu hakikatten de gafil idiler.

Meselâ itiraz ettikleri terkipler ve kelimelerin bazıları (çünkü bütün itirazlar yalnız kelimelere inhisar ediyordu): serseri nevâziş, gizli bir aydınlık, kıskanç bir itina, çıplak hançer demiri, zinde-i meram gibi şeylerdi. Bunları yazanlar, bu telâkkilerin bir itiyaddan başka bir ey olmadığını, bir zaman evvel kullanılmayan bazı terkiplerin, bir zaman sonra sâika-i itiyadla makbul olacağını emsâliyle biliyorlardı. (İşte meselâ, bugün yirmi sene sonra, bu kelimeler mekteb çocukları tarafından ile der-akab anlaşılan ve hiçbir itiraza dûcâr olmayan tabîi ana kelimeler gibi kabul edilmektedir. Nitekim o ünlerde müntahil, mukallid, dekadan diye tezyif edilen muharrirler bugünün muhterem edibleridir.) hâlbuki bu adamcıklar bu hakikatten de gafil idiler.” (Rauf, 2001, s. 108-109).. [...] *“Edebiyat-ı Cedîde’ye edilen itirazların bundan iyi tarifi ve bundan münasip cevabı olamazdı.”* (Rauf, 2001, s. 110).

Mehmet Rauf, Cenab Şahabeddin’in şiirlerinin Avrupalı şairlerden çalıntı olduğu iddiasını da aktarır. Rıza Tevfik Bey’in, Mehmed Rauf’un yanına Halit Ziya Uşaklıgil’inde olduğu bir anda gelip Cenab Şahabeddin’in yayımlanan şiir ile Fransız şairin şiirini karşılaştırıp intihal iddialarını dillendirir. Mehmet Rauf, Rıza Tevfik Bey’in bu durumu iddia olunduğu gibi Fransızcadan çalınmış hatta tercüme olsa dahi büyük bir zekâyâ delalet olduğunun göstergesi olarak gördüğünü aktarır. Böylelikle eski edebiyat taraftarlarının tercüme ve intihal tartışması üzerinden yeni edebiyat taraftarlarının eserlerine tercüme üzerine yapılan eleştiriye bir örnek anlatır. (Rauf, 2001, s. 54) .

Mehmet Rauf, başka bir hatıratında tercüme ile ilgili bir hadise aktarır. Tevfik Fikret’in kendisini tercümelerinin yeterli olup olmadığını takip ettiğini öğrenir. *Sully Prudhomme* hakkında bir makale yazar. Bu yazısında ayrıca şairin birkaç şiirini de tercüme eder. Tevfik Fikret’in bu tercümesini kontrol etmek için eserin Fransızcasını istediğini ve bu amacını da sonrasında itiraf ettiğini aktarır. Tevfik Fikret, tekrar karşılaştıklarında, tercümelerinde tek bir yanlış bulamadığını anlatır. Ancak Tevfik Fikret’in yazısında incelemek için baktığında gözünden kaçan bir hatasını sonra fark ettiğini, bunu Tevfik Fikret’in göremediğini anlatır. Bkz. (Rauf, 2001, s. 73).

Mehmed Rauf, Tercüme mesleği ile ilgili bulunduğu itirafta Hüseyin Cahit Yalçın’ın Servet-i Fünun’daki ilk nüsha yazıları üzerine hatıratını da nakleder. *“Haydi, itiraf edeyim, Sabah’ın ilk sahâifine -bu ceridenin muhabiri olan bir muhibbimin nâmına- o zaman ancak böyle tercümeler yapabilecek İngilizcemle mütenevvialar tercüme iderdim. O benden daha bahtiyar, daha bedbaht çıkarak bastırıldığı romanını, o kocaman Nâdîde’yi yazarken ben Sefillerin Cinâyâtı nâmındaki on ciltlik romanının üçüncü cildini itmâm etmişim.”* (Rauf, 2001, s. 180)

Ali Kemal, siyasî yazıları ve gazeteciliğiyle tanınır. Ancak en önemli yazıları edebiyat, dil ve tarih konularındadır. Büyük bir kısmı gazete ve dergilerde kalan yazıları sonradan kitap haline getirilmiştir. Ali Kemal, *Ömrüm* adlı hatırat eserinde birçok konu hakkında olaylardan bahseder. Uşşâkizâde Süleyman Bey'le Fransa'ya gitmesinden sonra ve Avrupa ile bağı hiç kopmaz ve yabancı dili gayet iyidir. Evveliyatında yabancı dile olan ilgisiyle yabancı eserleri tercüme işine Ali Kemal'de gençlik yıllarında katılır. Lise yıllarında *Gülşen* adlı çıkardıkları dergiye yapmış olduğu tercümeden kaynaklı dergi kapatılır. Ali Kemal tercüme sebebiyle derginin kapatılma sürecini ve yaşadıklarını şöyle aktarır.

“Alelhusus Encümen-i Teftiş Ve Muayene'ye oyunlar oynuyor, o devirde neşrolunamaz eserler neşreliyorduk. Bir kere zor belâ ile Lamennais'nin o meşhur “Menfi” neşidesini tercüme ettimdi. Telleyerek, pullayarak Gülşen'e uzun uzadıya bir mütalâanâme ile beraber derceyledimdi. Her parça, “Menfi dâimâ, dâimâ yalnız değil midir?” yahut “Menfinin Allah'tan başka kimi olabilir?” fıkârâtıyla bitiyordu. O devr-i istibdadda sâmiaya (kulağa) hüzn ile in'ikâs eyliyordu (yankılanıyordu). Bu tercüme alttanalta dağdağaya (gürültü patırtıya) bâdî oldu, Encümen-i Teftiş'i kuşkulandırdı. Zaten bir mânâ ve bir hud'a (hîle) kullanarak bu eseri o encümene göstermeden bastırdıktı. Bereket versin ki, işi o kadar araştıran olmadı, yalnız Gülşen kapatıldı.” (Kemal, 2004, s. 83).

Sonuç:

Osmanlı, Avrupa'yı tanıma çabalarında tercüme faaliyetlerinin önemi büyüktür. Bu nedenle her alanda olduğu gibi edebiyat alanında tercümeler yenileşmenin en temel aracı olur. Tanzimat Fermanı ilanı ile oluşan zemin, devlet kurumları dışında 1860'larda başlayarak II. Meşrutiyetin sonlarına kadar gelen dönem içerisinde edebî tercüme faaliyetlerinde ciddi bir atış görülür. Batılılaşma için gerekli hakiki tercümelerde eksik ve zayıf taraflar görülmekle birlikte dönem içinde değerlendirildiğinde yenileşme için gerekli mücadeleyi verdiği görülmektedir.

Edebî hatıralarda, tercüme faaliyetleri hakkında dağınık, tesadüfî, hangi fikre bağlı yapıldığı belli olmayan, tercüme hataları göze çarpmaktadır. Tercümenin Türkçe'ye nakil işi olmadığı ve usulleri üzerinde belirli kuralların yokluğuna hemen hemen her yazar değinir. Tercümenin bir gaye ve fikir üzerine oturtulma isteği ortak düşüncedir. Hakkıyla tercüme edebilmek için temel şartlar olması kaçınılmaz görülür. Avrupalı eserleri orijinalinden okuyamayanlara ve daha çok okuyucu kitlesine ulaşma gayretinin ortak hedef olduğunu görülmektedir. Tercümeler vasıtasıyla toplumu eğitme ve geliştirme çabası en temel hedef olmuştur.

Sonuç olarak tercüme hareketiyle edebiyatımız roman, hikâye, tiyatro, deneme, eleştiri, felsefe, sanat, şiir gibi türleri tanımıştır. Tanzimat dönemiyle başlayan tercüme faaliyetindeki dil, usul, yöntem, fikir ve tercüme edilecek eserlerde seçicilik konularının aşılacağı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Adıvar, H. E. (2012). *Mor Salkımlı Ev* (10. b.). İstanbul: Can Yayınları.
- Akbayar, N. (1985). Tanzimattan Cumhuriyet'e Çeviri. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt II, s. 447-448). içinde İstanbul: İletişim.
- Akünel, D. (1985). D. Akünel içinde, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt II, s. 452-454). İstanbul: İletişim.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 186-1923*. İstanbul: İnkıâp Kitabevi.
- Budak, A. (2008). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Efendi, A. M. (2002). *Menfa/ Sürgün Hatıraları* (1. Baskı b.). (H. İnci, Dü.) İstanbul: Arma Yayınları.
- Enginün, İ. (1999). *Mukayeseli Edebiyat* (2. b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* (3. b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Göçgün, Ö. (2009). *Namık Kemal* (1. b.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayını.
- Huyugüzel, Ö. F. (2010). *Hakit Ziya Uşaklıgil* (2. b.). İstanbul: Akçağ.
- Huyugüzel, Ö. F. (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil* (2. b.). İstanbul: Akçağ.
- İnci Enginün, Z. K. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri I Şiir (1860-1923)* (Cilt I). İstanbul: Dergah.
- Karay, R. H. (2009). *Bir Ömür Boyunca* (1. b.). İstanbul: İnkılap.
- Kayaoglu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Kemal, A. (2004). *Ömrüm* (1. Baskı b.). Ankara: Hece.
- Kerman, Z. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri* (3. b.). İstanbul: Dergah.
- Kudret, C. (2004). *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman* (1. b.). İstanbul: Dünya Yayınları.
- Nazif, S. (2011). *Namık Kemal* (1. b.). (M. Samsakçı, Dü.) İstanbul: Kitabevi.
- Okay, O. (2010). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (2. b.). İstanbul: Dergah. 2010 tarihinde alındı
- Rasim, A. (1980). *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edib* (1. b.). (K. Yetiş, Dü.) İstanbul: Tercüman. 1980 tarihinde alındı
- Rasim, A. (1983). *Anılar ve Söyleşiler*. (N. Erten, Dü.) İstanbul: Can Matbaa.
- Rauf, M. (2001). *Mehmet Rauf'un Anıları* (2. Baskı b.). (R. Tarım, Dü.) İstanbul: Özgür.
- Tanpınar, A. H. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (5. b.). İstanbul: Dergah.
- Tanpınar, A. H. (2008). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (4. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2013). *Abdülhak Hamid'in Hatıraları* (2. Baskı b.). (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergah.
- Tokgöz, A. İ. (2012). *Matbuat Hatıralarım* (2. Baskı b.). (A. Kabacalı, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk Yıl* (1.Basım b.). (N. Ö. Akın, Dü.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (3. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (2010). *Edebiyat Anıları* (3. Baskı b.). (R. Mutluay, Dü.) İstanbul, İstanbul, Türkiye: Türkiye İş Bankası.
- Yalçın, H. C. (2019). *Kavgalarım* (1 b.). (İ. A. Kumsar, Dü.) İstanbul: Ötürken.
- Yılmaz, D. (2002). *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Yuva, G. (2011). *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları* (1. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.